

ПРЕСУПОЗИЦІЯ ЯК КАТЕГОРІЯ МАКРОПРАГМАТИКИ

Гуляк Тетяна Миколаївна,
*кандидат філологічних наук,
старший викладач
кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Прикарпатського факультету (м. Івано-Франківськ)
Національної академії внутрішніх справ
tanyahuliak@gmail.com
orcid.org/0000-0002-7297-415X*

Стаття присвячена вивченню соціолінгвістичного явища пресупозиції як категорії лінгвістичної прагматики.

Метою роботи є визначення особливостей утворення та функціонування прагматичної категорії пресупозиції.

Методи. Наукова розвідка базується на описовому та структурному методах лінгвістичного дослідження, а також методі прагматичного аналізу. Описовий метод використано для міжрівневої інтерпретації прагматичної категорії пресупозиції. Структурний метод застосовано з метою встановлення внутрішніх зв'язків між тими мовними елементами, які формують згадану категорію. Прагматичний аналіз допомагає виявити комунікативні особливості висловлювань з пресупозицією.

Результати. На основі проведеного аналізу з'ясовано, що у прагматичній пресупозиції розглядається не просто як компонент логічної структури висловлювання, а як припущення адресанта про певний об'єм знань / уявлень адресата, як загальний фонд знань, досвід, яким володіють усі учасники процесу комунікації, як необхідна умова успішності реалізації мовленнєвих актів. Категорія пресупозиції є помежевою і тому зазнає впливу факторів лінгвістичного та позалінгвістичного середовищ. Власне інтралінгвістичні (структурно-граматичний і синтаксичний) та екстралінгвістичні (комунікативний і соціокультурний) чинники виділено як базисні для класифікації основних видів прагматичної пресупозиції: пресупозиції мовця, пресупозиції висловлювання, пресупозиції, яка не може бути скасованою, оцінної пресупозиції. Охарактеризовано засоби мови та зовнішні чинники, які формують прагматичну пресупозицію. До мовних засобів зараховуємо фактивні предикативи, дієслова на позначення стану, повторення дії, суджень, умовні речення, темпоральні й означальні підрядні речення, запитання, чіткі описи, конструкції з наголошеними елементами. Зовнішні фактори зумовлюються конситуацією, в процесі якої комуніканти роблять ряд припущень про правдивість почутих висловлювань. Екстралінгвістичними чинниками формування прагматичної пресупозиції вважаємо: рівень знань співрозмовників одним про другого, фонові знання комунікантів, обізнаність про тему розмови.

Висновки. Прагматична пресупозиція – поліаспектна категорія, зумовлена мовними та немовними чинниками, і тому існує декілька підходів до її типологізації. За критеріями агента і продукту мовленнєвої дії виділяють пресупозицію мовця і пресупозицію висловлювання / речення. Існує також оцінна прагматична пресупозиція, одним із засобів її вираження є ірреальна умовна конструкція, логіко-граматична форма якої сприяє розумінню не тільки інформації, що презентується у процесі спілкування, але й особистого відношення мовця до фактів, поданих у реченні / висловлюванні.

Ключові слова: макропрагматика, пресупозиція, висловлювання, комунікант, конситуація.

PRESUPPOSITION AS A CATEGORY OF MACROPRAGMATICS

Huliak Tetiana Mykolaivna,
*Candidate of Philological Sciences,
Senior Teacher at the Social
and Humanitarian Disciplines Chair
of the Precarpathian Department (Ivano-Frankivsk)
of the National Academy of Internal Affairs
tanyahuliak@gmail.com
orcid.org/0000-0002-7297-415X*

The article deals with the analysis of the sociolinguistic phenomenon of presupposition as a category of linguistic pragmatics.

Purpose. The purpose of the research is to define the peculiarities of the formation and functioning of the pragmatic category of the presupposition.

Methods. This scientific research is based on the descriptive and structural methods of linguistic research, as well as a method of pragmatic analysis. The descriptive method has been used to interpret the pragmatic category of the presupposition between levels. The structural method has been employed to establish internal links between those linguistic elements that form the mentioned category. A pragmatic analysis helps to identify the communicative features of the statements with presupposition.

Results. Based on the analysis, it has been found that in pragmatics, presupposition is considered to be not just a component of the logical structure of the expression, but also an assumption of the addressee about a certain amount of knowledge / ideas of the addresser, as a general fund of knowledge, experience of all participants in the communicational process, as a necessary condition for the success of the implementation of the speech acts. The category of the presupposition has a cross-border nature and therefore is affected by factors of the linguistic and non-linguistic environments. The intralinguistic (structural and grammatical and syntactic) and extralinguistic (communicative and social and cultural) are distinguished as basic for the classification of the main types of the pragmatic presupposition: the presupposition of the speaker, the presupposition of the statement, the presupposition which cannot be reversed, the evaluative presupposition. Lingual and external factors that form the pragmatic presupposition are characterized.

Lingual means include factual predicates, verbs to denote the state, repetition of actions, judgments, conditional sentences, temporal and definite subordinate clauses, questions, clear descriptions, constructions with the emphasized elements. External factors are determined by the communicative situation, in the process of which communicators make a number of assumptions about the veracity of the statements heard. We consider the level of knowledge of interlocutors about each other, background knowledge of communicators and information about the topic of the conversation to be the extralinguistic factors of the pragmatic presupposition formation

Conclusions. The pragmatic presupposition is a polyaspective category due to linguistic and non-linguistic factors, and therefore there are several approaches to its typology. According to the criteria of the agent and the product of the speech action the presupposition of the speaker and the presupposition of the statement/ sentence are distinguished. There is also the evaluative pragmatic presupposition, one of the means of its expression is an unrealistic conditional construction, which logical and grammatical form contributes to understanding not only the information presented in the communication process, but also the personal attitude of the speaker to the facts presented in the sentence / statement.

Key words: macropragmatics, presupposition, statement, communicator, communicative situation.

1. Вступ

Категорія пресупозиції має багату традицію дослідження в рамках прагматики мови. Вона активно вивчається з другої половини ХХ століття. У мовознавчій літературі термін «пресупозиція» розглядається у широкому й вузькому значеннях. У широкому розумінні пресупозиція – це загальний фонд знань, загальний досвід, яким володіють комуніканти. У вузькому значенні цей термін позначає імпліцитний компонент смислу висловлювання, який повинен бути істинним (Бацевич, 2004: 269–272).

У сучасній лінгвістиці розрізняють семантичну (Дж. Лакофф, Б. Рассел, П. Стросон, Ч. Філлмор, Г. Фреге) і прагматичну (Ф. Бацевич, П. Гранді, С. Девіс, Б. Еббот, О. Селіванова, С. Соамс, І. Сусов, Е. Шендельс) пресупозицію. Перша трактується як кореляція елементів тексту, логічна послідовність речень / висловлювань, що забезпечує їх розуміння у прямому значенні і можливість використання у певній функції. Семантична формула речення / висловлювання «S містить Р» передбачає значення Р як семантичного компонента «я знаю, що Р». Р – це знання, що витікає з конситуації; вихідне фонове знання, яке не піддається сумніву суб'єктом пресупозиції.

Актуальність дослідження полягає в тому, що незважаючи на наявність значної кількості досліджень особливостей пресупозиції, залишаються спірними питання тотожності пресупозиції та фонових знань, впливу останніх на прагматичну категорію й успішність мовленнєвих актів, існування конкретних мовних одиниць, що утворюють пресупозицію.

Метою дослідження є визначення особливостей утворення і функціонування пресупозиції крізь призму макропрагматики.

Поставлена мета визначає таке завдання: охарактеризувати прагматичну категорію пресупозиції, класифікувати за різними підходами та виокремити мовні засоби, які її формують.

2. Поліаспектність терміна «пресупозиція»

Лінгвістична прагматика вказує на роль прагматичних пресупозицій як умов успішності реалізації мовленнєвих актів, когнітивна природа прагматичних пресупозицій тлумачиться як «елемент загальних знань мовця та слухача» (Падучева, 1986), «загальний когнітивний фонд» (Макаров, 2003). Проте залишається відкритим питання про тотожність прагматичної пресупозиції та когнітивних знань, з якими пов'язують загальні знання учасників комунікації; невирішеною є ще одна проблема – яким чином загальні знання, з якими асоціюється прагматична пресупозиція, визначають успішність комунікації (Сусов, 2009).

Поняття «прагматична пресупозиція» можна звизити. Деякі мовознавці розглядають цю категорію як «припущення автора про обізнаність адресата щодо контекстуальних умов актуалізації висловлювань у дискурсі та їх інтерпретації» (Падучева, 1986), гіпотетичне уявлення автора про об'єм їхнього з адресатом спільного когнітивного фонду. Прагматична пресупозиція як первинне припущення, яке передує формуванню висловлювання про присутність у свідомості двох учасників комунікації релевантної контекстуальної інформації, ототожнюється Е. Шендельс з умовами успішної реалізації мовленнєвих актів тільки з позиції автора окремого висловлювання. Саме ж знання контексту, яке є частиною загальних «фонових знань» комунікантів, дозволяє адресату однозначно інтерпретувати висловлювання. Таким чином, власне прагматична пресупозиція розглядається як умова правильного застосування висловлювання, а сама інформація про релевантний контекст, яка входить у загальний когнітивний фонд комунікантів, – як умова адекватної інтерпретації, «екстралінгвістичний фактор» (Шендельс, 1977). Цей підхід дає основу для розмежування загального когнітивного фонду та прагматичної пресупозиції: перше з цих понять ототожнюється з певною інформацією, присутньою у свідомості двох комунікантів, а друге поняття трактується як об'єм загального когнітивного фонду, а точніше, як уявлення про те, чи є інформація про контекст необхідною частиною когнітивного фонду двох комунікантів для адекватної інтерпретації висловлювання.

Можна також звернутися до семантики самого терміна «пресупозиція»: значення дієслова *presuppose* “assume beforehand, take for granted” (Longman, 2015), яке визначає значення іменника *presupposition* “the act of presupposing”, співзвучне нашому розумінню пресупозиції-припущення як знання та акту; знання як інформація співвідноситься із загальним когнітивним фондом.

Вважаємо, що прагматична пресупозиція – це складова частина загальних знань, які є спільними для всіх учасників спілкування, а також один із способів передачі інтенцій мовця та компонент успішного мовлення, який допомагає адресату розпізнати та зрозуміти ці інтенції.

3. Класифікація прагматичної пресупозиції

В основу таксономії пресупозиції можуть бути покладені різні критерії, що включають як лінгвістичні, так і екстралінгвістичні елементи конситуації:

- вербальний елемент у висловлюванні;
- психолінгвістичний складник процесу комунікації;
- агент і продукт мовленнєвої дії;
- оцінний елемент висловлювання.

За цими критеріями виокремлюють такі види пресупозиції: прагматична пресупозиція, зумовлена наявністю в тексті певних мовних одиниць; прагматична пресупозиція, яка не може бути скасованою / анульованою; пресупозиція як загальне уявлення / знання; пресупозиція мовця; пресупозиція висловлювання / речення; оцінна прагматична пресупозиція. Перелік видів пресупозиції залишається відкритим.

Британський лінгвіст П. Гранді вирізняє три основних види прагматичної пресупозиції:

- прагматична пресупозиція, зумовлена наявністю в тексті певних мовних одиниць;
- прагматична пресупозиція, яка не може бути скасованою / анульованою;
- прагматична пресупозиція як загальне уявлення / знання (Grundy, 2000).

Прагматична пресупозиція першого виду виділяється за принципом вербалізованих джерел пресупозиції та лінгвістичних одиниць тексту, що називаються «маркерами пресупозиції». Наприклад: 1) *John, who is a good friend of mine, regrets that he stopped doing linguistics before he left Cambridge*; 2) *John, who is a good friend of mine, doesn't regret that he stopped doing linguistics before he left Cambridge*.

З вищенаведених речень можна зробити декілька висновків, а саме:

- a. *There is someone uniquely identifiable to speaker and addressee as "John".*
- b. *John is a good friend of the speaker's.*
- c. *John stopped doing linguistics before he left Cambridge.*
- d. *John was doing linguistics before he left Cambridge.*
- e. *John left Cambridge.*

Кожен із висновків виводиться із певних слів чи конструкцій речень 1) і 2). Висновок a. ми робимо, спираючись на ім'я John. Висновок b. нам допомагає зробити відсутність заперечувальної частки в означальному підрядному реченні. Висновок c. впливає з того, що наявне специфічне дієслово *regret*. Основою висновку d. є наявність дієслова *stop*. До останнього висновку нас підводить прийменник *before*.

Виокремлення пресупозиції, яка не може бути скасованою / анульованою, і пресупозиції як загального знання / уявлення адресанта проводиться на основі принципу психолінгвістичного складника процесу комунікації – припущення адресанта про знання/уявлення адресата.

Пресупозицію, яка не може бути скасованою/анульованою, можна проаналізувати за допомогою такого прикладу: *This isn't National Express, this is First Great Western* (пресупозиція: *The addressee thinks he's travelling with National Express*). Вона не змінюється залежно від стверджувальної / заперечної форми речення. Тому висловлювання *This is National Express* і *This isn't National Express* мають однакову пресупозицію (Grundy, 2000).

Прагматична пресупозиція як загальне знання / уявлення може бути проаналізована на прикладі таких висловлювань: *I don't know why National Express give you three tickets. GNER used to give you one* (пресупозиція: *Some passengers can be unfamiliar with the new systems, including ticketing policy*). Для того, щоб вірно сприйняти пресупозицію адресанта, адресат повинен бути обізнаний з двома базовими фактами:

- National Express is a train company;
- National Express has very recently taken over a railway franchise from GNER.

Жоден з них не впливає із змісту самих висловлювань. Адресант припускає, що його співрозмовник має відповідний запас фонових знань (Grundy, 2000).

C. Соамс розглядає пресупозицію мовця і пресупозицію висловлювання / речення (Davis, 1991: 429–430).

Пресупозиція мовця полягає в тому, що учасник спілкування S припускає твердження P у певний час t, якщо тільки в даний час цей учасник припускає:

- правдивість твердження;
- що інші учасники спілкування також припускають, що речення є правдивим;
- що інші учасники розуміють, що один із учасників спілкування припускає, що речення є правдивим.

Іншими словами, комунікант припускає, що певне твердження є правдивим на цьому етапі розмови тільки у тому разі, якщо він переконаний, що згадане твердження вже сприймається учасниками спілкування як частина загальної фонові інформації, на якій базується сама розмова (Grundy, 2000: 43).

Хоча таке припущення часто називають пресупозицією мовця, воно не обмежується тільки мовцем, а включає й слухача. Навіть більше, комунікант припускає правдивість певного твердження, але не повинен нічого казати чи робити, щоб вказати на твердження, що припускається. У цьому сенсі твердження, які традиційно вважаються частиною загальних знань, є пресупозиціями для більшості учасників у більшості розмов (Grundy, 2000: 44).

Російський лінгвіст І. Сусов виділяє особливий вид пресупозиції – оцінну прагматичну пресупозицію. Вона відрізняється від пресупозиції в загальному розумінні тим, що вона не є безперечно істинною, її оцінний зміст приписується мовцем у момент творення висловлювання і значною мірою залежить від іллокутивної мети останнього. Наступна відмінність оцінної прагматичної пресупозиції полягає в тому, що вона не є різновидом семантичного висновку, натомість служить для інференції інформації слухачем (Сусов, 2009: 133–138).

Оцінна прагматична пресупозиція не є винятково суб'єктивним витвором мовця, хоча й ініціюється ним. Ця категорія є компонентом значення висловлювання і розглядається як феномен, що притаманний ірреальним умовним конструкціям природної мови взагалі. Оцінна пресупозиція активізуються мовцем в деяких типових

ситуаціях спілкування з метою інференції адресатом запланованого автором висловлювання висновку. Цей вид пресупозиції залежить від певної граматичної форми, а точніше, від логіко-граматичної, оскільки оцінна прагматична пресупозиція в оцінювальній функції з'являється в умовних конструкціях з дієсловом у формі *Conjunctive*.

Беручи до уваги викладений матеріал, вважаємо релевантним визначення двох основних підходів до класифікації пресупозицій: лінгвістичний та екстралінгвістичний. У межах лінгвістичного підходу пропонуємо виокремувати: структурно-граматичний (прагматична пресупозиція загалом) та синтаксичний (оцінна пресупозиція) критерій. У межах екстралінгвістичного – комунікативний (пресупозиція висловлювання) та соціокультурний (пресупозиція мовця) критерій.

4. Елементи мови як джерела прагматичної пресупозиції

Існує так званий «перелік джерел пресупозицій». Зокрема, С. Девіс наводить 13 основних способів формування прагматичної категорії пресупозиції (Davis, 1991):

1) чіткі описи (наприклад, *John saw / didn't see the man with two heads*; пресупозиція: there exists a man with two heads);

2) фактивні предикативи (наприклад, *Frankenstein was / wasn't aware that Dracula was there*; пресупозиція: Dracula was there);

3) дієслова-імплікації (наприклад, *John managed/didn't manage to open the door*; пресупозиція: John tried to open the door);

4) дієслова стану (наприклад, *John stopped/didn't stop beating his wife*; пресупозиція: John had been beating his wife);

5) дієслова на позначення повторення дії (наприклад, *Carter returned / didn't return to power*; пресупозиція: Carter held power before);

6) дієслова на позначення суджень (наприклад, *Agatha accused/didn't accuse Ian of plagiarism*; пресупозиція: Agatha thinks that plagiarism is bad);

7) темпоральні підрядні речення (наприклад, *Before Strawson was even born, Frege noticed / didn't notice presuppositions*; пресупозиція: Strawson was born);

8) речення з формальним підметом (наприклад, *It was/wasn't Henry that kissed Rosie*; пресупозиція: Someone kissed Rosie);

9) конструкції з наголошеними компонентами (наприклад, *Linguistics was / wasn't invented by CHOMSKY!*; пресупозиція: Someone invented linguistics);

10) порівняння та контрасти (наприклад, *Carol is / isn't a better linguist than Barbara*; пресупозиція: Barbara is a linguist);

11) необмежувальні означальні підрядні речення (наприклад, *The Proto-Harrappans, who flourished 2800-2650 B.C., were / were not great temple builders*; пресупозиція: The Proto-Harrappans flourished 2800-2650 B.C.);

12) умовні речення, які виражають припущення, що суперечать дійсності (наприклад, *If Hannibal had only had twelve more elephants, the Romance languages would/would not this day exist*; пресупозиція: Hannibal didn't have twelve more elephants);

13) запитання (наприклад, *Is Newcastle in England or is it in Australia?*; пресупозиція: Newcastle is in England or Newcastle is in Australia).

Існують різноманітні засоби, за допомогою яких мовець використовує пресупозицію у процесі комунікації. Він може вказати на своє припущення, висловлюючись доречно, за умови, що це припущення розпізнають його співрозмовники. Учасник спілкування висуває певні аргументи, які базуються на припущенні, що певні факти є очевидними чи принаймні безпосередньо пов'язаними із темою розмови. Мовець може також використати повний набір засобів невербальної комунікації, які, безсумнівно, допоможуть розпізнати його припущення та інтенції.

Крім того, форма і зміст певних речень замінюють звичайні засоби на позначення того, що мовець цілком серйозно сприймає чи відтворює певну інформацію. Саме форма і зміст таких речень визначають «контекст розмови». Контекст розмови – це система припущень, яка складається учасниками спілкування на конкретному етапі мовленнєвої дії. Контекст розмови у процесі самого спілкування утворює фонову інформацію, яка є відомою мовцю і слухачам і на основі якої оцінюється саме висловлювання.

5. Висновки

Прагматична пресупозиція розглядається нами як умова успішності реалізації мовленнєвих актів, елемент загальних знань мовця і слухача, загальний когнітивний фонд, а у вузькому значенні терміна – як припущення адресанта про обізнаність адресата щодо предмету розмови, об'єму їх спільного запасу фонових знань. Ця категорія включає релевантне застосування висловлювання та можливість його адекватної інтерпретації, що залежить як від лінгвістичного, так і екстралінгвістичного факторів. Лінгвістичний фактор впливає на особливості утворення прагматичної пресупозиції: через використання конкретних предикативів, дієслів стану, підрядних та умовних речень, запитань. Екстралінгвістичний фактор своєю чергою зумовлює функціонування прагматичної пресупозиції у комунікації – як припущення про достовірність чи недостовірність, релевантність чи нерелевантність певних висловлювань, використаних у контексті розмови.

Література:

1. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. Київ : Вид. центр «Академія», 2004. 344 с.
2. Бацевич Ф. Нариси з лінгвістичної прагматики : монографія. Львів : ПАІС, 2010. 336 с.

3. Макаров Л. Основы теории дискурса. Москва : Гнозис, 2003. 278 с.
4. Падучева Е. Высказывание и его соотношение с действительностью. Москва, 1986. С. 128–145.
5. Селіванова О. Сучасна лінгвістика напрями та проблеми. Полтава : Видавництво «Довкілля – К», 2008. 712 с.
6. Сусов И. Лингвистическая прагматика. Винница : Нова книга, 2009. 272 с.
7. Шендельс Е. Имплицитность в грамматике. *Вопросы романо-германской филологии: Сб. науч. трудов Моск. гос. пед. ун-та им. М. Тореза*. Москва, 1977. Вып. 112. С. 109–119.
8. Abbott B. Presupposition and common ground. *Linguistics and Philosophy*. 2008. № 21. P. 523–538.
9. Davis S. *Pragmatics: a reader*. Oxford University Press, 1991. 420 p.
10. Grundy P. *Doing Pragmatics*. Oxford University Press, 2000. 306 p.
11. Longman Dictionary of Contemporary English – Harlow and London: Longman, 2015. 1668 p. (LDCE)

References:

1. Batsevych F. (2004). *Osnovy komunikativnoi lingvistyky*. [The basis of communicative linguistics]. Kyiv: Vyd. tsentr “Akademiia”. 344 p.
2. Batsevych F. (2010). *Narysy lingvistichnoyi pragmatyky: monografiya* [The essays of linguistic pragmatics]. Lviv : PAYIS. 336 p.
3. Makarov L. (2003). *Osnovy teorii diskursa*. [The basis of discourse theory]. Moscow: Gnozis. 278 p.
4. Paducheva Ye. (1986). *Vyskazyvaniie i yevo sootnosheniye s dieystvitel'nostiu*. [Statement and its correlation with reality]. Moscow, P. 128–145.
5. Selivanova O. (2008) *Suchasna lingvistyka: napriamy ta problemy*. [Modern linguistics: trends and problems]. P. : Vydavnytstvo „Dovkillya – K”. 712 p.
6. Susov I. (2009). *Lingvistichieskaya pragmatika*. [Linguistic pragmatics]. Vinnitsa : Nova knyga. 272 p.
7. Shendels Ye. (1977) *Implitsytnost v grammatikie*. [Implicature in grammar]. *Voprosy romano-hiermanskoi filologii*. [Questions of Roman and German philology]. № 112. P. 109–119.
8. Abbott B. (2008). Presupposition and common ground. *Linguistics and Philosophy*. 21. P. 523–538.
9. Davis S. (1991). *Pragmatics: a reader*. Oxford University Press. 420 p.
10. Grundy P. (2000). *Doing Pragmatics*. Oxford University Press. 306 p.
11. Longman Dictionary of Contemporary English – Harlow and London: Longman, 2015. 1668 p. (LDCE)

Стаття надійшла до редакції 17.04.2020

The article was received 17 April 2020